

Н. О. ГЕТМАНЧУК СИНТАКСИЧНІ СИНОНІМИ

Синтаксичними синонімами називають речення, близькі за значеннями і співвідносні за структурою. У синонімічному ряді одне з речень є основним. Цікаві з погляду творення синтаксичних синонімів складнопідрядні речення, підрядна частина яких пояснює значення дієслова-присудка головної частини, напр.: *«Чи знав ти, як пахне земля, Як нивою котяться хвилі, Як тихо під вітром шумлять Квітневі сади білокрилі?»* (В. Кузьменко).

Найбільший синонімічний ряд мають складнопідрядні речення, присудок головної частини яких виражений дієсловами мовлення, напр.: *«Шепніть, вітри, матері, що вже на бойовій машині у Миколи красується п'ятнадцять зірок, — то п'ятнадцять літаків ворожих збито ним у повітряному бою. Та ще скажіть, вітри, ... що сяє на грудях синових Зірка Золота, що по всій країні йде про нього слава добра»* (А. Шиян). Такі дієслова-присудки розгортаються у різні синтаксичні структури — складнопідрядні речення, безполучникові і прості конструкції з прямою мовою, проте це не означає, що кожне дієслово із цим значенням може формувати повний синонімічний ряд. Крім того, конструкції-синоніми розрізняються стилістичним використанням. Складнопідрядні речення найпоширеніші в художньому, публіцистичному та науковому стилях, напр.: *«Дуби, дуби — діди смаглячолі, І ви, берези, — сиві матері, Скажіть мені, коли й чий пістолі на вашій розписалися корі»* (О. Богачук); *«Я розповідаю дітям про золоту осінь, про те, як готується до тривалої й холодної зими все живе в природі...»* (В. Сухомлинський).

У художньому стилі синонімами складнопідрядних речень є конструкції з прямою мовою. Згадані дієслова вписуються в такі конструкції цілком звичайно й природно, напр.: *«Розкажіть, вітри, як бився найстаріший син Петро і скільки фашистів лягло від його зброї смертельної, від руки твердої. Не забудьте, вітри, ... передати, як куля ворожа груди йому прошила, як упав Петро на сухий полин, кров'ю його напуваючи... Зійшлися до нього друзі вірні, бойові, запитали:*

- *Що з тобою, Петре?*
- *Умираю... — відповів їм тихо. — ...Та ще проситиму... за мою смерть... відплатить...*
- *Відплатимо! — поклялися друзі бойові...»*

(А. Шиян).

Проте не кожна така конструкція є синонімом складнопідрядного речення. Синонімія неможлива, якщо пряма мова — неповне речення або слово-речення, напр.: *«Час, уперед! — проказуємо ми»* (В. Гужва); *«І незчулись ми: раптово Підійшов хлопчина, Посміхнувся і промовив: "Здрастуй, Україно!"»* (М. Упенік).

Складнопідрядні речення можуть відрізнитися від конструкцій з прямою мовою засобами зв'язку, зокрема інтонацією, та розділовими знаками, пор.: *«Обслуга рапортує: «Ракета лягла у свій «п'ятірочний» квадрат!»»; «Обслуга рапортує, що ракета лягла у свій «п'ятірочний» квадрат»* (Б. Степанюк). Такі перетворення можливі тоді, коли підмет прямої мови виражений іменником, що означає неживий предмет чи явище, або в конструкціях, де мовець і той, про кого йдеться, — різні особи, пор.: *«Командир сповіщав, що Вадим з екіпажем важкого бомбардувальника у ніч на 26 грудня 1944 року не повернувся на базу з чергового рейсу»* (Є. Доломан); *«Командир сповіщав: "Вадим з екіпажем важкого бомбардувальника..."»*. Відрізняються також формою головних та другорядних членів речення, пор.: *«На засіданнях трибуналу в Нюрнберзі колишні верховоди гітлерівської Німеччини зізнавалися, що напад на Радянський Союз був їхньою фатальною помилкою, що вони не знали, що таке радянський... характер...»* (С. Тетерук); *«На засіданнях трибуналу в Нюрнберзі колишні верховоди гітлерівської Німеччини зізнавалися: «Напад на Радянський Союз був нашою фатальною помилкою, ми не знали, що таке радянський характер"»*.

Додатки складнопідрядних речень, які називають того, до кого звертається мовець, в конструкціях з прямою мовою вживаються як звертання, пор.: *«Стихло сичання, відсік поволи звільнився від підступного туману, і командир третьої бойової частини вирішив доповісти*

адміралові, що небезпеку знешкоджено» (В. Логвиненко); «Стихло сичання... і командир... вирішив доповісти: "Товаришу адмірал! Небезпеку знешкоджено!"». Конструкції з прямою мовою, яка містить звертання, значно виразніші за змістом, емоційніші. Для наукового стилю вони не характерні. Тут уживаються лише цитати. Причому коло дієслів, що їх вводять, досить обмежене. Це здебільшого дієслова *сказати, написати, зазначити*.

Стиль впливає не лише на значення, але й на граматичну форму дієслова-присудка та структуру головної частини складнопідрядного речення. У науковому і публіцистичному стилях переважають речення з односкладними головними частинами, напр.: «З приводу двох... законів підкреслимо, що в діалектичній логіці вихідним є закон переходу кількості в якість і навпаки» (О. Булатов); «Щодо сурядного зв'язку треба зауважити, що в ньому можуть знаходитися несинонімічні і навіть семантично далекі слова» (М. Кочерган).

У художньому та публіцистичному стилях широко використовується ще й такий тип синонімів, як безсполучникові конструкції, напр.: «Слід сказати, що піднесення культури міжнаціонального спілкування — невід'ємна частина всієї діяльності партії по інтернаціональному загартуванню трудящих» (Ю. Горовський); «Слід сказати: піднесення культури міжнаціонального спілкування...». Порівняно із складнопідрядними безсполучникові речення відзначаються більшим динамізмом, більше зосереджують увагу на змісті пояснювальної частини, чому сприяє пауза перед нею.

Особливу групу синонімів складнопідрядних речень становлять прості речення, що утворюються внаслідок згортання підрядної частини, замість якої вживається віддієслівний іменник у ролі додатка, пор.: «В штабі командування заявило парламентарові, що воно відмовляється прийняти ультиматум» (О. Гончар); «В штабі командування заявило парламентарові про відмову прийняти ультиматум». Речення такого типу найбільш органічно вписуються в науковий стиль, віддієслівні іменники з абстрактним значенням — одна з його характерних ознак. Обмежене вживання простих речень такого типу пояснюється словотворчими можливостями дієслів, а також тим, що вони передають думку найзагальнішу, без вказівки на видо-часові характеристики повідомлення, пор.: «На зборах говорили про підготовку (як готувався, готується, буде готуватися) колективу до ювілею заводу» («Молодь України»).

Крім свого основного значення, дієслова *казати, гукати, кричати, шепотіти, оголошувати* і т. п. можуть означати волевиявлення і утворювати спонукальні конструкції — складнопідрядні речення та їх синоніми. Вони використовуються в художньому, публіцистичному та розмовно-побутовому стилях. Частини таких складнопідрядних речень поєднуються сполучником *щоб*, який підкреслює спонукальний характер повідомлення і визначає форму минулого часу дієслова-присудка підрядної частини, напр.: «Вночі голова збори скликав, на них і сказали мені, щоб хліб спалив, бо німці близько» (Є. Гуцало). Спонукальність синонімічних конструкцій з прямою мовою передається формою наказового способу дієслова-присудка прямої мови, напр.: «Тривога ввійде в рідний дім, шепне: "Вдягай шинелю"» (А. Малишко). Для синонімічних простих речень характерний додаток, виражений інфінітивом, який утворюється внаслідок згортання підрядної частини складнопідрядного речення, пор.: «Супроводжуючий сказав, щоб Богдан почекав» (М. Стельмах); «Супроводжуючий сказав Богданові почекати». Використання таких речень із дієсловами мовлення в спонукальному значенні досить обмежене.

Отже, синонімами складнопідрядних речень з дієсловами мовлення є співвідносні конструкції з прямою мовою, безсполучникові і прості речення, що вживаються із спільним значенням в різних стилях сучасної української літературної мови.